

Хохліна Олена Петрівна, професор
кафедри психології та педагогіки
факультету № 2 НАВС, доктор
психологічних наук, професор

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ОНТОГЕНЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

У нашій державі найвищою соціальною цінністю проголошується людина. Кожна людина має право на вільний та всебічний розвиток своєї особистості. Становленню ж особистості закликає сприяти спеціально створені для досягнення ефективності цього процесу освітні заклади. Цілеспрямоване та систематичне навчання й виховання в таких закладах є найважливішою умовою успішності психічного розвитку підростаючого покоління. Педагогічна робота у зазначеному напрямі має будуватися щонайперше на врахуванні психологічних закономірностей онтогенезу людини, окресленню яких і присвячується дана публікація. В основу наведеного матеріалу покладено результати аналізу праць Л. І. Анциферової, О. Г. Асмолова, Л.С. Виготського, Д. Б. Ельконіна, О. М. Леонтьєва, Г. С.Костюка, В. А. Крутецького, С. Д. Максименка, Л.Ф.Обухової, А. В. Петровського, В.А.Петровського, С. Л. Рубінштейна, О. М. Ткаченка, О. П. Хохліної та ін.)

Розвиток (психіки) розглядається як закономірна зміна психіки у часі, виражена в кількісних, якісних та структурних перетвореннях. Це зміни переважно прогресивні, від простого до складного, від нижчого до вищого, що характеризуються незворотністю, надбудовою нових змін над попередніми. Психічний розвиток стосується змін щодо всіх складових психіки - пізнавальної, емоційно-вольової сфер, особистості; фіксуються зміни й у формах активності людини (діяльності, спілкуванні, поведінці), у яких породжується, проявляється, функціонує та формується психічне. Тобто ефектами (результатами) психічного розвитку є конкретні психічні явища або їх характеристики.

До найсуттєвіших психологічних закономірностей онтогенетичного розвитку належать наступні.

1. У розвитку відбувається диференціація, інтеграція, гетерохронність, компенсація психічних функцій та ін.

Диференціація полягає у зміні психічних функцій від простих до складних форм, розгалуженні, відмежуванні одних від інших. Інтеграція ж передбачає об'єднання окремих психічних явищ у єдине ціле, у структурно-організовану динамічну систему. Гетерохронність характеризується нерівномірністю розвитку окремих складових психіки у часі, а компенсація - заміщенням однієї функції іншою.

В онтогенезі відмічається також поява у психічних функціях нових сторін та нових якостей; перебудова у структурі, зв'язках і відношеннях між її складовими та ознаками. Серед характеристик психічного розвитку виокремлюються й такі, як: незворотність, прогрес і регрес, зигзагоподібність, тенденція до стійкості та ін.

2. Психічний розвиток відбувається за наявності належних біологічних та соціальних умов (чинників).

Біологічні умови - це природні властивості людини, до яких відносяться щонайперше стан сформованості та функціонування головного мозку людини, її нервової системи, аналізаторів, стан здоров'я, задатки та ін. Природні властивості, якими людина наділена переважно від народження, обумовлює виникнення особливостей, різних шляхів та способів психічного розвитку; вони позначаються і на висоті досягнень. Соціальні умови - це умови життя, родина та найближче соціальне оточення людини, спілкування та особливості зростання в них, але найважливіше - це навчання та виховання. Якщо біологічний чинник є природною передумовою психічного розвитку, то соціальний - розглядається як провідний його чинник.

3. Розвиток психіки у людини здійснюється в результаті зовнішніх впливів, засвоєння нею суспільного досвіду (знань та способів дій) та його перетворення в індивідуальний, у процесі інтеріоризації (переходу, «врощування») зовнішнього (практичного) у внутрішнє (психічне), інтерпсихічного (колективного) в інтрапсихічне (індивідуальне). При цьому вплив зовнішніх умов здійснюється через призму внутрішніх (наявного у людини складу психіки). Розвиток психіки

здійснюється і при екстериорізації внутрішнього - його переходу у зовнішнє, у поведінку, спілкування, діяльність, коли здійснюється вплив людини на зовнішній світ, на його перетворення.

4. Необхідною умовою розвитку психіки людини є її активність - діяльність (як і спілкування та поведінка) - її виконання і засвоєння, а найефективніше - за умови її спеціальної організації.

Діяльність, і передусім надситуативна активність, коли людина у процесі її здійснення виходить за межі необхідності, проявляє ініціативність, творчість, тобто виконує «неадаптивну» діяльність, розглядається не лише як процес реалізації життєвих відносин суб'єкта у предметному світі, а й як джерело його саморозвитку.

5. Рушійними силами психічного розвитку є внутрішні протиріччя:

- між новими потребами, прагненнями, бажаннями та досягнутим рівнем опанування засобами, необхідними для їх задоволення, несформованістю знань та способів дій;

- між досягнутим рівнем психічного розвитку, можливостями та способом життя, місцем у системі суспільних відносин, суспільними функціями, стосунками;

- між тенденцією до інертності, стереотипності, сталості й тенденцією до рухливості, плинності та ін.

Протиріччя розв'язуються засобом діяльності, яка приводить до утворення нових властивостей та якостей особистості. Рушійні сили розвитку самі розвиваються, набуваючи на кожному етапі нового змісту та нових форм свого прояву.

6. Розвиток відбувається за віковими етапами.

В основі вікових змін лежать зміна провідних видів діяльності, перехід від стабільних до кризових періодів, виникнення психічних новоутворень та ін. З віковими етапами пов'язуються й сензитивні періоди - найбільш сприятливі для становлення конкретних психічних функцій. Зміна вікових етапів передбачає й зміну пріоритетів у розвитку двох найважливіших сфер психіки - інтелектуальної чи емоційної; становлення мотиваційної сфери та ін. Відмітним є те, що

ефекти розвитку, тобто сформованість складових психіки та психіки в цілому, на окремих вікових етапах розглядаються відповідно до вікових норм прояву та набувають певних особливостей.

Окреслення основних психологічних закономірностей онтогенезу має у психології теоретичне та практичне значення. Зокрема, знання, розуміння цих закономірностей, їх врахування, психологічна та педагогічна конкретизація у навчально-виховному процесі освітніх закладів, є важливою умовою забезпечення психічного розвитку підростаючої людини як у процесуальному, так і змістовному аспектах. Знання закономірностей психічного розвитку є вкрай необхідним і для фахової підготовки майбутнього психолога.